

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

православ'ї згідно з вимогами українського законодавства та міжнародного права, прав і свобод громадянина і канонів Вселенського православ'я. Абсурдно, що на дев'ятому році війни українське суспільство, як і в минулому, шантажує УПЦ МП – релігійна організація, яка підпорядкована країні-агресору й виконує її ідеологічно-пропагандистські, політичні й навіть мілітарні накази, і яку давно треба деполітизувати або й заборонити, бо підстав для цього в нас достатньо».

Ігор Бармак

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

ПЕРЕТВОРЕННЯ УНІАТІВ У ПРАВОСЛАВНИХ РОСІЙСЬКИМ САМОДЕРЖАВСТВОМ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТ.

Однією з офіційних причин окупації українських земель Речі Посполитої було захист православ'я, знищення Унійної церкви та повернення їх до православ'я. Особлива ненависть до уніатів була з боку російського православ'я, яке ненавиділо уніатів ще більше, ніж своїх запеклих ворогів-католиків. Вони в очах пересічного православного були зрадниками православ'я і кару за це мали б нести всі наступні покоління, вимолювати прощення. Царський уряд уважав, що збереження унії на Правобережжі служитиме вогнищем соціальної, політичної та релігійної нестабільності в південно-західних областях імперії і що лише її ліквідація послужить, як писала Катерина II, “надійним засобом для утвердження тамошнього люду в одностумстві та спокої”.

Київська унійна митрополія у ХVІІІ ст. складалася з восьми єпархій: Київської митрополічної, Полоцько-Вітебсько-Мстиславської, Володимирсько-Берестейської, Турово-Пинської, Луцько-Острозької, Львівсько-Галицько-Кам'янецької, Перемишльсько-Самбірської та Холмсько-Белзької. Напередодні першого поділу Речі Посполитої Унійна церква налічувала понад 9 тисяч парафій і близько 4,5 мільйонів вірян.

В українських землях Унійна церква мала шість із восьми своїх єпархій: Володимирсько-Берестейську (парафії на заході Волинського воєводства), Луцько-Острозьку (парафії у Волинському й частково Руському воєводствах), Холмсько-Белзьку (частина парафій у Волинському та Руському воєводствах), Перемишльсько-Самбірську (більшість парафій у Руському воєводстві), Київську митрополічу (парафії у Брацлавському, Київ-

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

ському й частково Волинському воєводствах) та Львівсько-Галицько-Кам'янецьку (парафії в Галичині й на Поділлі). Попри зростаючі процеси полонізації та латинізації, Унійна церква продовжувала залишатися носієм східнохристиянської тотожності русинів (сучасних українців і білорусів). Богослужіння в унійних храмах звершували церковнослов'янською мовою.

Після першого поділу Речі Посполитої 1772 р. до імперії Романових відійшли східнобілоруські землі. У межах сучасної України південні деканати Луцько-Острозького владництва перейшли до Австрії й у 1780-х рр. були приєднані до Львівської єпархії. А з другим поділом 1793 р. Російській імперії дісталися решта канонічної території Луцько-Острозької, Володимирсько-Берестейської, Турово-Пинської, Київської митрополичої єпархій та частина Полоцького архієпископства. Перехід цих адміністративних структур під юрисдикцію Санкт-Петербурга передбачав, серед іншого, й зміни в релігійному житті. У Російській імперії панівною була Православна Церква, якою управляв державний орган - Святіший Синод. У Речі Посполитій домінувала Римо-Католицька Церква, окрім того, існувала й численна Унійна Церква; обидві вони підпорядковувалися папі римському. У новоприєднаних землях царський уряд на деякий час дозволив діяльність усіх конфесій. Унія для імперії була маловідомим віросповіданням, і нова влада сприймала його як споріднене з католицизмом.

У своєму намірі знищити Унійну церкву російський уряд знехтував тією обставиною, що на Правобережній Україні, унія вже пустила досить глибоке коріння, тому її ліквідація не могла пройти безболісно. Ігнорувалося й те, що посилення кріпосництва на Правобережжі й одержавлення церкви неминуче зміцнить симпатії значної частини селян до унії, яка в цій ситуації служитиме їм символом помірнішого соціального клімату.

Реорганізацію церковного життя на Правобережжі окупаційна російська влада здійснювала непослідовно. Однак, темп був різний, а напрямок один – знищення Унійної церкви. В історіографії царської Росії породжено багато міфів про українську Унійну церкву, які пізніше спадкувалися радянською історичною наукою. Так, відомий російський історик права І. Нікотін, в своїй роботі “.....” озвучуючи офіційну імперську точку зору констатував, що *“в 1794-96 рр. майже всі уніати Подільської губернії і більшої частини Волині, більше ніж півтора мільйона, без найменшого примусу приєдналися до Православної церкви”*. Але не все так просто було як здавалося на перший погляд. Сотні тисяч уніатів дійсно перейшли в православ'я, а ось боролися з Унійною церквою ще сорок років.

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

Чому відбувся і як проходив такий перехід уніатів у православ'я? Спробуємо піддати сумніву твердження російських істориків і розглянемо процес закриття Унійної церкви через призму аналізу урядових розпоряджень цього часу.

Вже після першого поділу Речі Посполитої в 1772 р. на російській території опинилися тисячі прихожан Унійної церкви і Катерина II змушена була звернути особливу увагу на уніатів – “почала турбувалася устроєм Унійної церкви”, тобто розпочалася робота по знищенню цієї церкви. Знаменно, що питаннями переходу уніатів в православ'я займалися органи російської окупаційної влади, а не церковна влада – ця справа була поставлена в ранг державної.

Кінцева мета у питанні до уніатів російського самодержавства збігалася з прагненнями російського православ'я – “повернути українське унійне населення в лоно Православної церкви”. Не менш важливим було і захоплення (так зване «повернення») власності, що знаходилася в унійного кліру, церкви та монастирів. Досягнення цієї мети передбачало

- створенням підконтрольних російській владі органів унійного управління;
- контроль унійного духовенства (адміністративні обмеження, “нагороди” чи особистий підкуп);
- позбавити підтримки з Риму, заборонивши спілкування з духовним центром.

Найголовніше в цій роботі органам російської влади давалося розпорядження організувати масовий “добровільний” перехід уніатів у православ'я з подальшою заборонаю повертатися в уніатство, чи приймати інше віросповідання.

Основи для управління духовенством і духовними справами православного, римокатолицького і унійного віросповідань в приєднаних губерніях регламентувалися Катериною II в іменному указі до Сенату від 14 грудня 1772 р. . Зокрема, Катерина II наказувала білоруському генерал-губернатору графу Чернишову залишити в своїй єпархії унійного архієпископа на тому самому утриманні, яке він мав раніше. Відносно догматів віри і правил Уніатська церква була залишена *поки що* без змін. Однак, керівництво уніатськими монастирями і церквами він повинен був здійснювати вже згідно положень *Регламенту Петербурзької католицької кірхи* (за правилами управління Католицької церкви в Російській імперії). І ще одне – нові папські булли перед їх обнародуванням духовна влада зобов'язана була представляти до генерал-губернатора “для отримання на те Височайшого дозволу”. На Псковського і Могильовського губернаторів було покладено “*крайне спостереження мати,*

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

щоб католицькі і унійні єпископи, каноніки, приходські попи і всякого звання їх духовні зовсім не осмілювалися ні під яким виглядом ні таємно, ні явно зваблювати і обертати православних нашого грецького сповідання в інший закон". Генерал-губернатор граф Чернишов був зобов'язаний опублікувати це рішення імператриці в особливому маніфесті, де чітко вказати, що будь-яка протидія діям російської влади щодо переходу уніатів в православ'я, яке знаходиться під охороною закону, буде трактуватися як злочин, а винні будуть притягуватися до відповідальності згідно російських законів.

Окремим розпорядженням від 3 липня 1779 р. російська влада заборонила в'їзд в імперію духовним особам унійного закону з-за кордону "для недопущення їх втручання у внутрішнє управління духовними справами". Рішенням від 2 червня 1780 р. була створена Консисторія для управління духовними справами уніатів.

Зрозуміло, таке втручання в церковні справи, конкретні заходи з метою перетворення уніатів в православних, пограбування майна, що належало церкві викликали постійні скарги, які направлялися до російського керівництва і Риму, а також протести частини унійного священицького керівництва, які жорстоко присікалися. Своім указом від 7 січня 1785 р. Катерина II призначає Полоцьким уніатським архієпископом Гераклія Лісовського, якому було суворо заборонено підтримувати відносини з закордонним духовним керівництвом, тобто з Римом. Такі рішення російської влади викликали незадоволення частини унійних монахів, які вирішили не визнавати рішення влади і вирішили чинити супротив. Катерина II іменним указом від 12 грудня 1793 р. наказала генерал-губернатору покарати винних і вислати за кордон "головних винуватців в тім ігуменів Амвросія Кириаша і Ієроніма Дорошевського".

Бажання російської влади якнайшвидше ліквідувати уніатство наштовхнулося на реальні труднощі реалізації такого плану. Населення Правобережної України, що сповідувало уніатство, було соціально неоднорідне, яке складалося з унійного керівництва, монахів, ченців, священиків та рядових прихожан. Російське керівництво щедро обіцяло захист влади всім тим, хто перейде в православ'я. Розуміючи всю складність справи перетворення уніатів в православних і небезпеку появи масових заворушень, Катерина II рекомендувала своїм адміністраторам справу "навернення в православ'я" проводити під виглядом "руху низів", прохання яких направлялися до російської адміністрації.

З рескрипту імператриці Катерини II від 22 квітня 1794 р. на ім'я генерал-губернатора М. Тутолміна, видно значення, яке надавалося справі "навернення" уніатів в

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

православ'я. Цікаво, що Мінський православний Архієпископ Віктор доповів Сенату, що більшість унійних поселень Брацлавської губернії виявили *через цивільне керівництво* бажання приєднатися до Православної церкви. Саме генерал-губернатору доручалося обнародувати цю грамоту в усіх містах і поселеннях “ввірених йому губерній”.

Порядок подачі прохань був таким: всі прохання від унійних парафій про бажання приєднатися до православ'я слід було посилати не до унійного митрополита Ростоцького, а прямо до православного архієпископа Віктора *“для уникнення перешкод, що можуть створюватися охочим приєднатися”*. Катерина II доручила генерал-губернатору особливо наглядати, щоб католицьке духовенство та шляхта не осмілювалися робити *“тим, що повертаються до благочестя ані найменшої в тому перешкоди”*. *“Всякий подібний замах, як спрямований супроти пануючої віри і означає непослух Високої волі, повинен бути прийнятий за кримінальний злочин, підлягаючий суду і спричиняє секвестр до закінчення справи”*, тобто будь-яке перешкоджання цьому процесу веде до оголошення таких дій злочином і тягне негайне покарання через конфіскацію майна.

Імператриця Катерина II в указі прямо вказувала, що перехід з унії в православ'я *“є найнадійніший спосіб до затвердження народу тамтешнього в однодумності і спокої”*, тобто перехід в підконтрольне православ'я трактувалося як надійний спосіб контролю над масою українського населення.

Цілком закономірно, що частина польської шляхти побачила в діях нової російської адміністрації серйозну небезпеку своєму пануванню над українцями. Як подавали в своїх донесеннях російські чиновники, чинилися перешкоди у переході у православ'я – від приховування грамоти, аж до фізичного насильства – побиття – тих, хто бажав перейти в православ'я і тих, хто закликав до переходу до нього, виганяли православних священників тощо. Так, імператриці доповіли, що з маєтку Гіжицьких вигнали православних священників, заборонили виголошувати грамоту до уніатів та було жорстоко покарано селян, які агітували за перехід до православ'я. З іншого боку, спроби масово “навернення” українське населення в православ'я зустріли опір місцевого населення, багато хто не розумів потреби переходити в православ'я.

Щоб уникнути непорозумінь в майбутньому Катерина II наказала грамоти Архієпископа Віктора про заохочення переходу в православ'я оголошувати безпосередньо селянам без участі будь-яких духовних і мирських чиновників у всіх унійних приходах. Особливо імператриця наголошувала, щоб обіцяна грамотою Архієпископа безпека і захист

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

поселянам “була надана насправді”, щоб генерал-губернатор разом з усіма своїми підлеглими “ревно спостерігав, щоб нікому з тих, що приєдналися до благочестя не було утисків”.

Імператриця рекомендувала “надоумити” шляхту, унійних та католицьких священиків не чинити протидії планам російської влади. Крім того, Катерина II наказувала своїм чиновникам пообіцяти, що за католицькими поміщиками все одно залишать їх селян (навіть якщо вони перейдуть у православ'я); а католицьким священикам пообіцяти зберегти їх приходи. Якщо ж ні, то їх чекають великі “неприємності”. Але “*попередити тих з уніатів, що з'єднуються з православ'ям, що з ними вчинено буде зі всією суворістю законів, якщо своє з'єднання вони вважатимуть за привід до непослуху та не підпорядкування поміщикам чи до іншого якого свавілля*” – наголошувала імператриця. В указі Катерина II демонстративно наголошувала російським чиновникам не чинити у справі переходу населення з унії у православ'я ніякого насильства і винних у порушенні розпоряджень влади суворо карати по російських законах.

Незважаючи на погано камуфльований саботаж церковній політиці російського уряду з боку шляхти й католицького духовенства, на Правобережній Україні, передусім у Брацлавській та Ізяславській губерніях, упродовж 1795-1796 рр. до православ'я перейшли майже півтора мільйона уніатів, було створено понад 2,6 тис. православних парафій. На Волині цей процес відбувався повільніше.

Отже, до Першого поділу Польщі Унійна Церква була одним із найбільших релігійних об'єднань у Речі Посполитій, налічуючи 8 єпархій: Києво-Віленську (митрополію), Луцьку, Львівську, Полоцьку, Перемишльську, Холмську, Пінську та Володимирську, загалом маючи 9452 культові споруди, з яких приблизно 60% опинилося в межах Російської імперії.

Антиунійна політика царської влади була пов'язана з політикою русифікації українських земель.

Література

1. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / [Н. И. Петров]; изд. П. Н. Батюшков. Санкт-Петербург: Тип. Т-ва "Обществ. польза", 1888. 442 с.: ил.
2. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. Берлін: Нація в поході, 1940. 71 с.

Релігійний чинник та його використання у сучасній гібридній війні

КРУГЛИЙ СТІЛ-ДИСКУСІЯ

3. Никотин И.А. Столетний период (1772-1872) русского законодательства... Т.1. Вильно, 1886.
4. Карліна О.М. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII - у першій третині XIX ст. // Релігія і церква в історії Волині: зб. наук. праць. Кременець, 2007. С. 162.
5. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Рим: PP. Basiliani, 1964. 124 с.
6. Скочияс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів 2004. С. XXIX.

Микола Бармак

професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Українські землі - це територія, на якій протягом віків тривала жорстока і кровопролитна релігійна війна за сфери впливу між заходом і сходом за душі місцевого населення. Особливо гостро релігійні проблеми проявлялися там, де проходила умовна межа між католицизмом і православ'ям. І в центрі цих “воєнних дій” в силу свого специфічного розташування опинилися українські землі. Боротьба за церкву – це боротьба за духовний контроль над суспільством, а також й боротьба за власність.

Російська імперська влада ще до трьох поділів Речі Посполитої використала релігійне питання як інструмент до провокування внутрішньої релігійної війни. Як основний привід для роздмухування конфлікту імператриця Катерина II використала т. зв. „дисидентське” питання, вимагаючи зрівняти православних християн у правах із католиками Речі Посполитої.

Починаючи з першого поділу Речі Посполитої Катерина II поставила перед російськими урядовцями стратегічне завдання – повернути “цей окатоличений край давньоросійські землі” в “лоно” російського православ'я. У здійсненні цього стратегічного завдання слід було провести ряд тактичних кроків: